

TABIAT BILAN MULOQOT ORQALI O'QUVCHILARDA EKOLOGIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Eshtuxtartova Orzigul Shonazarovna

JDPU, “Fizika” kafedrasi o'qituvchisi,

Eshquvvatov Jahongir Inomjon o'g'li

eshtuxtartovaorzigul@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20642597>

Annotatsiya. Ushbu tezisda o'quvchilarning tabiat bilan bevosita muloqoti asosida ekologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi yoritilgan. Tabiatda kuzatish, hissiy tajriba, ekologik treninglar va tabiiy materiallar bilan ishlash usullarining pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarda tabiatga nisbatan hissiy-axloqiy munosabatni rivojlantirish yo'llari va bu jarayonda o'qituvchining roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik dunyoqarash, tabiat bilan muloqot, kuzatish, hissiy tajriba, ekologik trening, tabiiy materiallar, o'quvchilar

Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar qadim zamonlardan beri insoniyat tafakkuri va madaniyatining markaziy masalalaridan biri bo'lib kelgan. Ammo XX-XXI asrlarda texnogen sivilizatsiyaning rivojlanishi natijasida bu munosabatlar keskin o'zgarib, inson tabiatdan uzoqlasha boshladi. Bolalarning ko'p vaqti yopiq xonalarda, gadjetlar va sun'iy muhit ichida o'tmoqda. Bu holat ularning tabiat haqidagi bilimlarini faqat kitob yoki internet orqali olishiga, ammo tabiatni his qilish, uni tushunish va sevish qobiliyatining sust rivojlanishiga olib kelmoqda. Shu sababli, o'quvchilarda haqiqiy ekologik dunyoqarashni shakllantirish uchun ularni tabiat bilan bevosita muloqotga undaydigan metodikalar alohida ahamiyat kasb etadi.

1. Ekologik dunyoqarash tushunchasi va uning tarkibiy qismlari

Ekologik dunyoqarash – bu shaxsning tabiat, uning qonuniyatlari, inson va tabiat o'zaro munosabatlari haqidagi umumlashgan qarashlari, e'tiqodlari va munosabatlar tizimidir. Ekologik dunyoqarash quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- **Bilimlar komponenti** – ekologiya, biologiya, geografiya va boshqa fanlardan olingan bilimlar;
- **Hissiy-qiymatli komponent** – tabiatga nisbatan sevgi, hayrat, g'amxo'rlik, mas'uliyat kabi hissiy munosabatlar;
- **Faoliyatli komponent** – tabiatni asrash va muhofaza qilishga qaratilgan amaliy harakatlar.

Ushbu komponentlarning barchasi tabiat bilan bevosita muloqot jarayonida samarali shakllanadi. Bola qancha ko'p vaqtini tabiatda o'tkazsa, tabiiy jarayonlarni kuzatsa, o'simlik va hayvonlar bilan muloqot qilsa, uning ekologik dunyoqarashi shunchalik boy va barqaror bo'ladi.

2. Tabiatda kuzatish – bilim olishning asosiy usuli

Kuzatish – tabiat bilan muloqot qilishning eng oddiy, ammo eng samarali usullaridan biridir. Kuzatish orqali o'quvchi tabiatda sodir bo'layotgan jarayonlarni bevosita ko'radi, eshitadi, hidlaydi, ba'zan esa teginib his qiladi. Bu esa mavhum bilimlarni jonli, real va unutilmas tajribalarga aylantiradi.

Kuzatishning turlari turlicha bo'lishi mumkin:

- **Mavsumiy kuzatishlar** – bahorda daraxtlarning gullashi, kuzda barglarning sarg'ayishi, qishda qor va yoz hodisalari;
- **Sutkalik kuzatishlar** – quyosh chiqishi va botishi, kunduz va tunning almashinishi, havo haroratining o'zgarishi;

- **Biologik ob’yektlarni kuzatish** – o’simliklarning o’sishi, hasharotlarning hayot faoliyati, qushlarning uchishi va ovqatlanishi.

Kuzatishni samarali tashkil qilish uchun o’qituvchi quyidagi qoidalarga amal qilishi kerak:

1. Kuzatish aniq maqsadga qaratilgan bo’lishi lozim;
2. Kuzatish oldidan o’quvchilarga nimalarga e’tibor berish kerakligi tushuntiriladi;
3. Kuzatish natijalari kundalik yoki albomga qayd etiladi;
4. Kuzatishdan so’ng mulohaza yuritiladi, xulosalar chiqariladi.

Muntazam kuzatish olib boradigan o’quvchilarda diqqat, kuzatuvchanlik, sabr-toqat va tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi. Ular tabiatning kichik o’zgarishlarini ham payqaydigan bo’lib, atrof-muhitga nisbatan sezgir munosabatda bo’lishni o’rganadilar.

3. Hissiy tajriba – ekologik hissiyotlarni uyg’otish vositasi

Tabiat bilan muloqotning eng kuchli tomoni – u insonda hissiy tajriba uyg’otishidir. Daraxtning mayin shabada hilpirashi, buloq suvining jildirashi, qushlarning sayrashi, gullarning xushbo’y hidi – bularning barchasi bolaning qalbida chuqur taassurot qoldiradi. Hissiy tajriba esa ekologik dunyoqarashning eng mustahkam poydevoridir. Chunki inson faqat sevgan narsasini asraydi va qadrlaydi.

His-tuyg’ularga asoslangan ekologik tarbiyada quyidagi usullar samarali:

- **Tabiat go’zalligiga hayratlanish** – o’qituvchi o’quvchilarni tabiatning go’zal manzaralariga diqqat qaratishga, ularni so’z bilan ifodalashga undaydi;
- **Empatiya (hamdardlik) uyg’otish** – o’quvchilarni o’zini sindirilgan daraxt shoxi, qurib qolgan gul yoki och qolgan qush o’rniga qo’yish;
- **Ekologik ertak va hikoyalar** – tabiat haqida hissiy va axloqiy mazmundagi ertaklar bolalarning tabiatga munosabatini o’zgartiradi;
- **Musiq va tasviriy san’at** – tabiat haqidagi asarlarni tinglash, rasm chizish yoki tabiiy materiallardan hunarmandchilik qilish hissiy ta’sirni kuchaytiradi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, tabiat bilan muloqotda kuchli hissiy tajriba yashagan bolalar keyinchalik ekologik muammolarga nisbatan befarq bo’lmaydilar. Aksincha, ular tabiatni himoya qilishda faol ishtirok etadilar.

4. Ekologik treninglar va interfaol mashg’ulotlar

Zamonaviy ekologik ta’limda treninglar va interfaol mashg’ulotlar muhim o’rin tutadi. Ular o’quvchilarning tabiat bilan muloqotini tizimli va yo’naltirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Ekologik treninglar odatda quyidagi bosqichlardan iborat:

Birinchi bosqich – tayyorgarlik. Bu bosqichda o’quvchilar trening mavzusi, maqsadi va qoidalari bilan tanishtiriladi. Masalan, “Men va tabiat” treningida o’quvchilar o’zlarining tabiat bilan munosabatlari haqida o’ylashga taklif etiladilar.

Ikkinchi bosqich – asosiy qism. Bu qismda turli mashqlar, rolli o’yinlar, munozaralar o’tkaziladi. Masalan, “Tabiat guvohi” mashqida o’quvchi 5 daqiqa davomida tabiatda (yoki tashqarida deraza oldida) nimalarni ko’rgani, eshitgani va his qilgani haqida so’zlab beradi. “Agar men daryo bo’lsam” mashqida esa o’quvchi o’zini daryo sifatida tasavvur qilib, uning “og’riqlari” va “quvonchlari” haqida hikoya qiladi.

Uchinchi bosqich – xulosa va mustahkamlash. Trening yakunida o’quvchilar o’zlarining his-tuyg’ulari, olgan bilimlari va kelgusidagi harakatlari haqida fikr almashadilar. Ekologik treninglar o’quvchilarda tabiatga nisbatan mas’uliyat hissini kuchaytiradi va ularni amaliy harakatlarga undaydi.

5. Tabiiy materiallar bilan ishlash – amaliy faoliyat orqali o‘rganish

Tabiiy materiallar (toshlar, qum, loy, barglar, konuslar, urug‘lar, quruq shoxlar va boshqalar) bilan ishlash ekologik ta‘lim-tarbiyaning qadimiy, ammo dolzarbligini yo‘qotmagan usulidir. Bu faoliyat o‘quvchilarning qo‘l motorikasini rivojlantiradi, ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi va eng muhimi – tabiatga nisbatan ehtiyotkor munosabatni tarbiyalaydi.

Tabiiy materiallardan quyidagi faoliyat turlarida foydalanish mumkin:

- **Rasm va applikatsiyalar** – quruq barglardan, urug‘lardan, mayda toshlardan rasmlar yasash;
- **Hunarmandchilik** – konuslardan hayvonchalar, loydan idishlar, shoxlardan ramkalar yasash;
- **Tajribalar** – qum va loyning suv o‘tkazish xususiyatlarini tekshirish, turli tuproq namunalarini solishtirish;
- **Yig‘ish va saqlash** – gerbariy, toshlar kolleksiyasi, urug‘lar banki tashkil etish.

Tabiiy materiallar bilan ishlash jarayonida o‘quvchi tabiatdan faqat o‘lik material manbai sifatida foydalanmaslik kerakligini, balki tabiatni asrash, unga zarar yetkazmaslik lozimligini tushunib oladi. Masalan, gerbariy uchun barglarni faqat yerdan yig‘ish, daraxtdan uzmaslik; konuslarni faqat qurigan daraxtlardan olish kabi qoidalarini o‘rganadilar.

6. O‘qituvchining roli – namuna va yo‘lboshchi

Tabiat bilan muloqot asosida o‘quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda o‘qituvchining shaxsiy o‘rni juda katta. O‘qituvchi o‘zi tabiatni sevishi, unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishi, o‘z o‘rnagi bilan o‘quvchilarga namuna ko‘rsatishi kerak. Agar o‘qituvchi tabiatda sayr qilishdan zavqlansa, gulni maydalab tashlamasa, chiqindini o‘z joyiga tashlasa, o‘quvchilar ham shunday xulq-atvorni o‘zlashtiradilar.

O‘qituvchi quyidagi vazifalarni bajarishi lozim:

- Tabiatda darslarni muntazam tashkil etish;
- Kuzatish va tajribalarni boshqarish;
- O‘quvchilarning hissiy kechinmalariga befarq bo‘lmaslik, ularni tinglash va qo‘llab-quvvatlash;

- Ekologik muammolarni bolalar tushunadigan tilda, hissiy va qiziqarli tarzda bayon qilish;
- O'quvchilarning tabiatni asrashga qaratilgan kichik tashabbuslarini ham rag'batlantirish.

XULOSA

Tabiat bilan bevosita muloqot orqali o'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish – bu uzoq muddatli, ammo eng ishonchli va samarali yo'ldir. Kuzatishlar, hissiy tajribalar, ekologik treninglar va tabiiy materiallar bilan ishlash kabi metodlar o'quvchilarning tabiatga nisbatan chuqur, samimiy va mas'uliyatli munosabatda bo'lishini ta'minlaydi. Bugungi kunda texnologiyalar rivojlangan davrda bolalarning tabiatdan uzoqlashayotgani jiddiy tashvish uyg'otadi. Shuning uchun maktab va o'qituvchilarning vazifasi – o'quvchilarni tabiat bilan muloqotga undash, ularga tabiatning tilini tushunishga, uning go'zalligini ko'rishga va uni asrashga o'rgatishdir. Faqat shunday tarbiyalangan avlodgina sayyoramizni ekologik halokatdan saqlab qolishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Cho'lpon, 2005.
3. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: Nasaf, 2000.
5. Ishmuhamedov R.J., Yuldashev M.A. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol nashriyoti, 2013.